vidual was discovered (Fig. 2). Several teeth with amalgam fillings were found in the mandible fragments among the parts of the skeleton. The contours of three coffins were recorded in trench 2, but only several skeleton parts were found (Fig. 3). Assumption has been proposed that this was the burial site of fallen First or Second World War soldiers.

Manvydas Vitkūnas, Paulius Bugys, Andrius Černiauskas

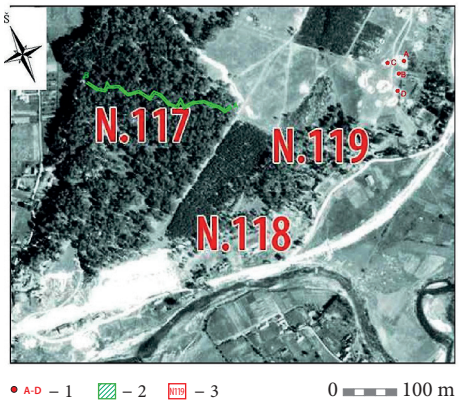
Žvalgymai Belmonto miške Vilniuje

2016 m. gegužę Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Karo mokslų instituto Karo istorijos centras atliko Vilniuje, Belmonto ir Srovės gatvėse (Belmonto miške) archeologinius išlikusių II Pasaulinio karo lauko fortifikacijos įrenginių (neregistriniai objektai) žvalgymus. Jie vyko dviejose miško, esančio Pavilnių regioninio parko teritorijoje, vietose. Miško P dalyje, arčiau Belmonto gatvės, žvalgytos spėjamos Vokietijos pajėgų priešlėktuvinės gynybos pozicijos (4 apkasai bei tarpai tarp jų, žvalgytas apie 1500 m^2 plotas). Centrinėje ir V miško dalyse, arčiau Srovės gatvės, žvalgyta viena iš keliolikos šiame miške esančių gynybinių tranšėjų (žvalgytas apie 1200 m^2 plotas). Iš viso žvalgytas daugmaž 2700 m^2 plotas.

II Pasaulinio karo lauko fortifikacijos įrenginių, esančių Belmonto miške, tyrimai pradėti dar 2013 m., kai į Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Karo mokslų instituto Karo istorijos centrą kreipėsi II Pasaulinio karo istorijos tyrinėtojai Karolis Mickevičius ir Gintautas Šironas. K. Mickevičiaus vadovaujama leidykla „Briedis“ leidžia nemažai knygų apie Antrąjį pasaulinį karą. Renkant medžiagą buvo nagrinėjami dokumentai iš kelių archyvų: NARA (*The National Archives and Records Administration*, JAV), ЦАМО (*Центральный архив Министерства обороны РФ*; Rusijos Federacija), BA–MA (*Bundesarchiv–Militärarchiv,* Vokietijos Federacinė Respublika) ir LCVA. Taip pat renkami liudininkų pasakojimai bei atsiminimai, analizuojami istorikų darbai.

1944 m. kovą Vilnius vokiečių karinės administracijos sprendimu turėjo būti fortifikuotas, parengtas gynybai ir intensyviai ginamas. 1944 m. liepą Vilniuje ir jo prieigose vyko mūšiai, apie kuriuos išliko daug įdomios ir dažnai prieštaringos informacijos. Kovos plačiai nagrinėtos istorikų, per kelis pastaruosius metus pasirodė šiai temai skirtų specialių studijų. Bet įvairiuose šaltiniuose dažnai pateikiami labai nevienodi duomenys apie kovojusių šalių pajėgas, naudotą taktiką, vaidmenį kovose dėl Vilniaus ir patirtus nuostolius. Vienas iš istorinius duomenis papildančių šaltinių, taip pat – rašytinių šaltinių, įvykių amžininkų liudijimus leidžiančių patikrinti būdų yra archeologiniai tyrimai. Jie ypač aktualūs, kai kalbama apie puolimo kryptis, vienoje ar kitoje konkrečioje vietoje vykusias kovas, jų intensyvumą, naudotą ginkluotę.

Iki šių dienų išliko dalis Vilniaus gynybinio žiedo lauko fortifikacijos elementų – tranšėjų, apkasų. Šie lauko fortifikacijos įrenginiai daugiausia aptinkami miškingose Vilniaus miesto R dalies vietose. Tai N.101–103, N.110–112, N.116–119, N.123–125 atsparos taškai ar jų fragmentai. Iki mūsų dienų šie lauko fortifikacijos įrenginiai išliko tik iš dalies, daugiausia miškuose. Daug jų sunaikinta arba apnaikinta atliekant miško kirtimo ir sodinimo darbus, vykstant statyboms, tiesiant gatves ir įvairias komunikacijas. Tiksliau identifikuoti gynybinių įtvirtinimų vietas padeda NARA archyve sau-

1 pav. Žvalgymų vietos, pažymėtos 1944 m. rugpjūčio 27 d. iš Vokietijos karinių oro pajėgų žvalgybinio lėktuvo darytoje aerofotonuotraukoje: 1 – priešlėktuvinės gynybos baterijos pozicijos (apkasai); 2 – gynybinė tranšėja; 3 – atsparos punktai. V. Novolinskienės brėž.

Fig. 1. Surveyed locations marked on a 27 August 1944 aerial photograph made by a Luftwaffe reconnaissance aircraft: 1 – anti-aircraft battery positions (trenches); 2 – the defensive trench; 3 – strong points.

gomos Vokietijos karo aviacijos 1944 m. vasarą darytos aerofotonuotraukos (1 pav.).

2013 m. Belmonto miške žvalgytas apie 11200 m^2 plotas, fiksuotos 38 radimvietės. Belmonto miško teritorijoje buvusio atsparos punkto 116 teritorijoje aptikti 99 radiniai. Daugiausia tai vokiškos 7,92 mm šovinių tūtos, pavieniai neiššauti šoviniai, įvairių kalibrų kulkos. Taip pat rasta fugasinių sviedinių, minosvaidžio minų skeveldrų, sulankstomas peilis, ginklo valymo šepetėlis, diržo sagtis, Trečiojo reicho moneta *(ATL 2013 metais*, 2014, p. 489–493).

2016 m. archeologiniai tyrimai Belmonto miške buvo pratęsti. Beveik visa žvalgyta teritorija apaugusi mišku, išskyrus mažas proskynas. Dalis Vermachto karių 1944 m. iškastų tranšėjų bei apkasų užslinkę žemėmis arba dirbtinai užversta, užaugę medžiais bei krūmais.

Tyrimai pradėti nuo spėjamos priešlėktuvinės gynybos pozicijos, esančios Belmonto miško P dalyje, apie 200 m į Š nuo Belmonto gatvės, apie 250 m į R nuo buvusio Vokietijos kariuomenės pajėgų atsparos punkto N.119. Šioje teritorijoje maždaug 120x100 m dydžio plote greta mažos miške esančios laukymės yra keliolika labai nevienodo dydžio apkasų (nuo maždaug 2 m skersmens pėstininkų apkasų iki 12 m skersmens ir iki 3 m gylio apkasų, skirtų priešlėktuvinės gynybos pozicijoms, laikinam šaudmenų sandėliavimui ir kitoms reikmėms). Apkasų sistema sudaro tarsi trikampį, kurio kampai orientuoti ŠV, R ir P kryptimi. Kiekviename iš šių trikampio kampų yra po 3 apkasus – vieną didesnį viduryje bei du mažesnius iš šono.

Nuspręsta žvalgyti Š ir R pozicijos pusėje esančius 4 apkasus (A–D) bei tarpus tarp jų (2 pav.). Apkasas A iš visos apkasų grupės buvo labiausiai nutolęs į R. Jo ilgis Š–P kryptimi – 18,1 m, plotis V–R kryptimi – 13,5 m, dabartinis gylis siekia 2,6 m. Išlikęs brustvero aukštis (iš išorės) daugelyje vietų buvo maždaug nuo 0,7 m iki 1,2 m. Apkasas B buvo 11,2 m į V nuo apkaso 1. Apkaso ilgis R–V kryptimi – 12,7 m, plotis Š–P kryptimi – 12 m, dabartinis gylis siekia 1,5 m. Išlikęs brustvero aukštis (iš išorės) daugelyje vietų buvo apie 0,8–1 m. Apkasas C buvo 20 m į ŠV nuo apkaso 1 ir 19 m į Š nuo apkaso 2. Apkaso ilgis R–V kryptimi – 14,9 m, plotis Š–P kryptimi – 12,1 m, dabartinis gylis siekia 1,4 m. Išlikęs brustvero aukštis (iš išorės) daugelyje vietų buvo apie 40–50 cm. Apkasas D buvo 19 m į PV nuo apkaso 2, terasos krašte. Apkaso ilgis R–V kryptimi – 12,8 m, plotis Š–P kryptimi – 11 m, dabartinis gylis siekia 1,4 m. Išlikęs brustvero aukštis (iš išorės) buvo nuo 0,5 iki 1 m.

Visuose keturiuose apkasuose aptikta su II Pasauliniu karu susijusių artefaktų. Tai pavie-

2 pav. Priešlėktuvinės gynybos pozicijų apkaso A bendras vaizdas iš R. M. Vitkūno nuotr.

Fig. 2. General view of trench A at the anti-aircraft defensive positions, as seen from the E.

nės šovinių tūtos, kulkos, skeveldros. Rastos kelios vokiškos „Mauser“ 7,92x57 tūtos ir prancūziška „MAS–36“ tūta. Karo laikotarpiui taip pat priskirtina ir daugelis kitų radinių – konservų skardinės bei jų dangteliai, atidarytuvas, geležinis kirtiklis, plaktukas, pjūklas, pasaga, TSRS 1931 m. 3 kapeikų nominalo moneta. Apkase A rastos 5 88 mm kalibro iššautų sviedinių tūtos (3 pav.). Apkaso D pakraštyje išlikę spygliuotų vielų užtvaros fragmentų. Apkasuose B, C ir D aptikti 9 vokiškų 88 kalibro sviedinių dėžių metaliniai dangčiai (4 pav.), likę nuo standartinių tokių sviedinių dėžių (5 pav.).

Apkasuose A, B ir D rasta nesprogusių 88 mm kalibro vokiškų artilerijos sviedinių (6, 7 pav.). Išminuotojams iš Juozo Vitkaus inžinerijos bataliono Sprogmenų neutralizavimo kuopos pradėjus nesprogusių artilerijos sviedinių iškėlimo ir naikinimo darbus (8 pav.), archeologiniai tyrimai šioje vietoje nutraukti. Per dvi dienas kariai išvežė ir sunaikino 21 artilerijos sviedinį, o 18 sviedinių su sprogdikliais, kuriuos buvo pavojinga vežti į poligoną, vienu sprogimu sunaikino vietoje. Iš viso poligone ir vietoje buvo sunaikinti 39 artilerijos sviediniai.

Archeologiniai žvalgymai aiškiai parodė, kad šioje vietoje buvo Vokietijos kariuomenės priešlėktuvinės gynybos pozicijos, kuriose buvo dislokuoti 88 mm kalibro pabūklai „FlaK“ (vok. *8,8–cm–Flugabwehrkanone 18/36/37*), populiariai dar vadinti „aštuoni ant aštuonių“ (vok. *Acht–acht*), labai plačiai naudoti II Pasaulinio karo metais (9 pav.). Belmonte dislokuoti pabūklai buvo aprūpinti įvairių tipų amunicija. Rasta nesprogusių sviedinių geltonai (skeveldrinių sviedinių markiruotė) ir juodai (šarvamušių sviedinių markiruotė) dažytomis galvutėmis.

Maždaug 300 m į ŠV nuo žvalgytų priešlėktuvinės gynybos artilerijos pozicijų, į V nuo

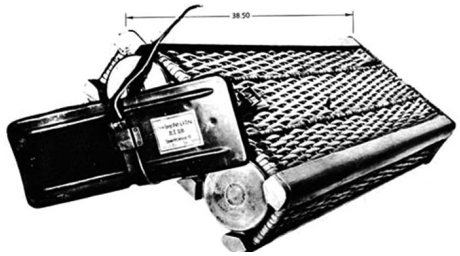
3 pav. Sviedinio tūta iš radimvietės 4 apkase A. M. Kaminsko nuotr.

Fig. 3. A shell casing from find spot 4 in trench A.

4 pav. Sviedinių dėžių dangčiai in situ radimvietėje 31 apkase C. M. Vitkūno nuotr.

Fig. 4. Lids from steel artillery shell containers in situ at find spot 31 in trench C.

5 pav. 88 mm kalibro pabūklo sviedinių dėžė. Prieiga per internetą: <www. lonesentry.com>

Fig. 5. A steel container for an 88 mm calibre round.

6 pav. Radimvietė 1 apkase A iš PR. M. Vitkūno nuotr.

Fig. 6. Find spot 1 in trench A, as seen from the SE.

atsparos punkto N.119, į Š ir į P nuo atsparos punkto 116, maždaug atsparos punkto N.117 ribose žvalgyta 300 m ilgio gynybinės tranšėjos atkarpa. Tranšėja (10 pav.) išlikusi ne visa, daug kur visiškai užslinkusi žemėmis, užaugusi medžiais, krūmais, užgriuvusi medžių nuovartomis. Tranšėjos likučių plotis – iki 1,8–2 m, gylis – iki 60 cm. Žvalgytos tranšėjos vietos ir jos kraštai, iš viso maždaug 4 m pločio ir 300 m ilgio trasa. Žvalgant visame tranšėjos ilgyje daugiausia rasta artilerijos ir minosvaidžio sviedinių skeveldrų. Atkreiptinas dėmesys, kad sviedinių skeveldrų čia rasta daug daugiau nei priešlėktuvinės gynybos pozicijose (ten rastos

vos kelios skeveldros). Pagal sviedinių skeveldrų gausą ši vieta beveik prilygsta į Š esančiam atsparos punktui 116, žvalgytam 2013 m. Tačiau šioje tranšėjoje, kitaip nei atsparos punkte 116, rasta labai mažai kulkų ir iššautų šovinių tūtų. Tai rusiško standarto šovinių „Mosin – Nagant“ tūtos (7,62x54) ir rusiška TT arba PPŠ (7,62x25) šovinio tūta. Vienintelė nerusiško standarto tūta, rasta šioje tranšėjoje, buvo prancūziško „Lebel“ (8x51) šovinio. Taip pat aptikta archajiška švininė kulka, nesusijusi su II Pasaulinio karo įvykiais.

Iš aptiktų šovinių bei jų tūtų apžvalgos matome, kad tarp jų nėra nė vieno aiškiai vokiško radinio. Tai leidžia manyti, kad Vokietijos kariai nenaudojo šios tranšėjos gynybai, nors negalime atmesti galimybės, kad jie šią tranšėją iškasė. Tranšėjos atsiradimo ir naudojimo istorija kol kas lieka neaiški.

Dar daugiau klausimų kelia tranšėjoje rasti artilerijos sviedinių sprogdiklių dangteliai (kitaip – balistiniai dangteliai) ir jų žiedai. Panašu, kad tai tarybiniai balistiniai dangteliai, tarybinėje karinės amunicijos nomenklatūroje

7 pav. Dalis nesprogusių artilerijos sviedinių, aptiktų apkase A. M. Vitkūno nuotr.

Fig. 7. Some of the live artillery rounds discovered in trench A.

8 pav. Apkase A dirba Lietuvos kariuomenės Juozo Vitkaus inžinerijos bataliono Sprogmenų neutralizavimo kuopos karys. M. Vitkūno nuotr.

Fig. 8. Soldiers of an Explosive Ordnance Disposal Platoon of the Juozas Vitkus Engineer Battalion of the Lithuanian Land Forces at work in trench A.

įvardijami kaip „distanciniai dvigubo veikimo vamzdeliai T–7“. Jie tarybinėje kariuomenėje naudoti ir kelis dešimtmečius po II Pasaulinio karo. Neaišku, ar rasti balistiniai dangteliai susiję su 1944 m. kovos veiksmais, ir kokiomis aplinkybėmis atsidūrė Belmonto miške.

9 pav. 88 mm kalibro pabūklas „FlaK“ apkase, sutvirtintame medžio konstrukcijomis. Prieiga per internetą: <www.ipmsusa3.org>

Fig. 9. An 88 mm calibre cannon in a trench reinforced with wooden structures.

Tarp kitų radinių paminėtina aptikta Lenkijos Respublikos 1928 m. 5 grašių moneta, TSRS 1943 m. 15 kapeikų moneta, aliuminio lydinio šaukštas.

Tranšėjos vieta kovų dėl Vilniaus metu 1944 m. vasarą buvo apšaudyta artilerijos ir minosvaidžių sviediniais.

Apibendrinant 2013 ir 2016 m. Belmonto miške atliktų archeologinių žvalgymų duomenis, galima teigti, kad intensyviausios kovos vyko dabartinio Belmonto miško ŠV dalyje, arčiau Srovės ir S. Batoro gatvių (ties Vokietijos pajėgų atsparos punktu 116 bei kitose vietose). Čia fiksuota didžiausia iššautų tūtų, kulkų, artilerijos sviedinių koncentracija. Miško P dalyje žvalgytos Vokietijos kariuomenės priešlėktuvinės gynybos artilerijos pozicijos priešo buvo apšaudytos minimaliai, vokiečių kariai iš šios vietos pasitraukė be mūšio, bet gana skubotai.

Žvalgant Belmonto miške surinkti 75 radiniai perduoti Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos muziejui.

10 pav. Tranšėja atsparos punkte N.117 iš ŠV. M. Vitkūno nuotr.

Fig. 10. The trench at strong point 117, as seen from the NW.

The Field Survey in Belmontas Forest in Vilnius

In 2016, the Centre of Military History of the Institute of Military Science at the General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania conducted a survey of the Second World War field fortifications (unregistered features) at two sites on Belmonto and Srovės Streets (Belmontas Forest) in the city of Vilnius (Fig. 1). In the S part of forest, closer to Belmonto Street, conjectured German anti-aircraft positions (four trenches (Fig. 2) and the spaces between them, which totalled roughly 1500 m^2) were surveyed. In the central–W part of the forest, closer to Srovės Street, one of over ten defensive trenches in this forest was surveyed (roughly 1200 m^2). In all, approximately 2700 m^2 were investigated.

88 mm calibre FlaK guns (8.8 cm Flugabwehrkanone 18/36/37) were stationed by the German Wehrmacht in the anti-aircraft positions. These cannon's (Fig. 9) empty casings (Fig. 3) and live rounds (Figs. 6, 7), which were destroyed by specialists of an Explosive Ordnance Disposal (EOD) Platoon of the Lithuanian Land Force (Fig. 8), were found along with the steel containers used to transport the rounds (Fig. 4, 5). Trenches were dug at the positions and the approaches reinforced with barb wire fences. Judging by the scarcity of discovered shrapnel, this location was not shelled intensively by the enemy. The very small quantity of recovered empty cartridges and the fact that almost no bullets were found indicate that no direct battle for these positions occurred. However, the fact that live rounds were left shows that the German soldiers abandoned these positions fairly hastily. Food tins and lids, construction tools (an iron pick, a hammer, and a saw), a horseshoe, a 1931 USSR 3-kopeck coin, etc. were also discovered at the anti-aircraft position.

In surveying the defensive trench (Fig. 10), it was determined that during the Battle of Vilnius in the summer of 1944, this area was shelled by artillery and mortars. But the circumstances of the digging and use of the trenches remains unclear. It is likely that the trench was dug by German Wehrmacht soldiers, but they did not use this trench for defence. Not one unfired or empty German cartridge was found in the trench during the investigation. Almost all of the discovered ammunition was Russian standard issue. Ballistic caps and rings from Soviet artillery shells, which could be later than the period of the Second World War, were also recovered.

In summarising the current data from the 2013 and 2016 surveys in Belmontas Forest, it is possible to state that the most intense battle occurred in the NW part of present-day Belmontas Forest, closer to Srovės and S. Batoro Streets (at German strong point 116 and other locations). The greatest concentration of empty cartridges, bullets, and artillery casings was recorded there. In the S part of the forest, the surveyed Wehrmacht anti-aircraft positions were shelled minimally by the enemy and the German soldiers retreated from this location without a fight and fairly hastily.